

Apžvalgos, recenzijos, anotacijos

VERTĖJO UŽDAVINYS PAGAL UMBERTO ECO VERTĖJAS-DERYBININKAS

RASA KLIOŠTORAITYTĖ

*Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Vertimo studijų katedra
rasadp@gmail.com*

2003 m. Italijoje išleista Umberto Eco knyga *Pasakyti beveik tą patį dalyką* (*Dire quasi la stessa cosa*). Šioje rinktinėje sudėti Eco straipsniai, svarstymai apie vertimą. Knygoje apie vertimą kalbama iš vertėjo ir iš verčiamo autoriaus pozicijų. Daugiausia dėmesio Eco skiria grožinės literatūros vertimui, nes verčiant tokį tekstą susiduriama su įvairiais tekstų tipais, skirtingais registras, dalykinėmis kalbomis, dialektais ir pan. Pagrindiniai klausimai, į kuriuos rinktinės autorius ieško atsakymo, yra šie: kas yra vertimas, kas yra vertėjas ir koks yra vertėjo uždavinys? Iki šiol ši studija nepateko į lietuvių vertimo tyrimų lauką, todėl šiame straipsnyje gilinamasi į Eco vertimo sampratą, daugiausia dėmesio sutelkiant į grožinio kūrinio vertėjo kaip derybininko uždavinį.

VIETOJ ĮŽANGOS

Kas yra vertėjas ir koks jo uždavinys? Į šį klausimą mėgino ir mėgina atsakyti ne tik vertimo teoretikai, vertimo kritikai ir vertėjai, bet ir kitų sričių specialistai. Vertėjas vadinamas kūrėju (Paz 2002), nematomu autoriumi (Carmignani 2008), tarpininku, arba mediatoriumi, (Mack 2005), ir net išdaviku (Borges 1997). Į klausimą, kas yra vertėjas ir koks jo uždavinys, bando atsakyti ir italų rašytojas, semiotikas, kultūrologas, vertimo kritikas ir vertėjas Umberto Eco. Savo atsakymą Eco išdėsto 2003 m. išleistoje knygoje *Pasakyti beveik tą patį dalyką* (*Dire quasi la stessa cosa*)¹. Ši studija nepateko į lietuvių vertimo tyrimų lauką, todėl šiame straipsnyje apžvelgiama Eco vertimo samprata, daugiausia dėmesio sutelkiant į grožinio kūrinio vertėjo kaip derybininko uždavinį.

VERTIMO KRITIKOS LINK

Ankstesniuose savo veikaluose *Atviras kūrinys* (*Opera aperta*, 1962)², *Nesama struktūra* (*La struttura assente*, 1968), *Lector in fabula* (1979), *Interpretacijos ribos* (*I limiti*

¹ Į lietuvių kalbą išversti pirmas ir trečias šios knygos skyriai, iš italų k. vertė L. Rybelis, žr. <<http://www.llvs.lt/?recensions=366>> [žiūrėta 2011-11-27].

² Eco U. 2004. *Atviras kūrinys*. Vilnius: „Tyto Alba“, iš italų k. vertė I. Tuliševskaitė.

dell'interpretazione, 1990) daugiausia dėmesio Eco skyrė teksto suvokimo galimybėms ir riboms. Gilindamasis į interpretacijos problematiką mokslininkas pamažu priartėjo ir prie vertimo klausimo. Eco rašo:

Pirmą kartą į vertimą pažvelgiau per teorinę prizmę 1983 m., kai mėginau paaiškinti, kaip verčiau Queneau *Stiliaus pratybas*³.

Ho iniziato a occuparmi teoricamente di problemi di traduzione forse per la prima volta nel 1983 nello spiegare come avevo tradotto gli Esercizi di stile di Queneau.

(Eco 2003, 10)

Knygoje *Pasakyti beveik tą patį dalyką* vertimo patirtys skleidžiasi keliomis perspektyvomis: apie vertimą kalbama iš vertėjo ir iš verčiamo autoriaus pozicijų. Eco knygoje aptaria savo asmeninę patirtį verčiant Gérard de Nerval, Queneau ir kitų rašytojų kūrinius, tyrinėja jo paties romanų vertimus į kitas kalbas, taip pat pateikia daug puikių ar taisytinių pavyzdžių iš įvairių grožinių kūrinių vertimų. Savo vertimo sampratos autorius nevadina vertimo teorija. Jis teigia:

Ši knyga – ne vertimo teorijos vadovėlis.

Questo non si presenta come un libro di teoria della traduzione.

(Eco 2003, 15)

Svarstydamas apie savąją vertimo sampratą, Eco kelia klausimą, ar galima sukurti vertimo teoriją neverčiant. Autoriaus nuomone, kuriant vertimo teoriją, reikia ne tik išanalizuoti daugybę vertimo pavyzdžių, bet ir patyrinėti kitų vertėjų vertimus, versti arba būti verčiamam. Štai kaip šis mokslininkas nutiesia saitus tarp praktikos ir teorijos:

Dažnai man kyla įtarimas, kad vertimo teoretikai niekada nėra vertę ir kalba apie kažką, ko nėra patyrę (...). Mano manymu, norėdami pateikti teorinių įžvalgų apie vertimą, turėtume įgyti vertimo patirties – arba patys versti, arba būti verčiami.

In molti casi mi sorgeva il sospetto che il teorico della traduzione non avesse mai tradotto, quindi parlasse di qualcosa di cui non aveva esperienza diretta (...). Ritengo che per fare osservazioni teoriche sul tradurre non sia inutile avere un'esperienza attiva o passiva della traduzione.

(Eco 2003, 12–13)

Tokią Eco poziciją galima priskirti vertimo kritikai arba taikomajam vertimo

³ Šią ir kitas ištraukas iš Umberto Eco knygos *Pasakyti beveik tą patį dalyką* vertė straipsnio autorė.

mokslui. Pats autorius aptariamą veikalą vadina vadovėliu grožinių kūrinių vertėjams. Taigi ši knyga galėtų būti įtraukta ir į Lietuvos literatūrinio vertimo studijas.

KAS YRA VERTIMAS?

Pirmas klausimas, į kurį mėginama atsakyti veikale *Pasakyti beveik tą patį dalyką*, yra šis – kas yra vertimas? Įvade autorius pateikia štai tokį atsakymą:

Pirmasis, paguodžiantis atsakymas galėtų būti toks: [versti reiškia] pasakyti tą patį dalyką kita kalba. Tačiau, viena vertus, mums sunku apibrėžti, ką gi reiškia „pasakyti *tą patį*⁴ dalyką“? (...). Kita vertus, turėdami priešais save tekstą, kurį reikia išversti, nežinome, kas yra tas *dalykas*. Galiausiai, kartais net suabejojame, ką reiškia *pasakyti*.

La prima e consolante risposta vorrebbe essere: dire la stessa cosa in un'altra lingua. Se non fosse che, in primo luogo, noi abbiamo molti problemi a stabilire che cosa significhi "dire la stessa cosa" (...). In secondo luogo perché, davanti a un testo da tradurre, non sappiamo quale sia la cosa. Infine, in certi casi, è persino dubbio che cosa voglia dire dire.

(Eco 2003, 9)

Šis Eco atsakymas atskleidžia, jog vertėjo darbe dažnai susidaro įtampa tarp *to paties dalyko* ir *pasakymo*. Autorius pažymi, kad visų pirma reikia išsiaiškinti, kaip pasakyti tą patį ir ar įmanoma pasakyti tą patį dalyką. Mokslininkas pateikia štai tokį paprastą pavyzdį:

Įsivaizduokite, kad romane anglų kalba vienas iš personažų sako: „*It's raining cats and dogs*“. Jeigu vertėjas, norėdamas pasakyti tą patį dalyką, išverstų *lyja šunimis ir katėmis*, pasielgtų visiškai neprotingai. Taigi šį posakį reikėtų išversti *pila kaip iš kibiro* ar panašiai.

Supponiamo che in un romanzo inglese un personaggio dica it's raining cats and dogs. Sciocco sarebbe quel traduttore che, pensando di dire la stessa cosa, traducesse letteralmente piove cani e gatti. Si tradurrà piove a catinelle o piove come Dio la manda.

(Eco 2003, 9)

Šis pavyzdys puikiai įrodo, jog neįmanoma pasakyti *to paties dalyko* kita kalba. Būtų galima teigti, kad verstinis tekstas negali tapti tobula originalo kopija. Todėl Eco iškelia dar vieną klausimą:

Kad ir žinome, jog negalime pasakyti *to paties dalyko*, kaip galime pasakyti *beveik tą patį dalyką*? Svarbu suvokti ne, ką reiškia pasakyti *tą patį* dalyką ar pasakyti *tą patį*

⁴ Čia ir toliau originalo tekste išskirta Eco, verstiniame tekste – straipsnio autorės.

dalyką, bet, ką reiškia pasakyti beveik tą patį dalyką. Ir kiek lankstus turi būti tas beveik?

Come, pur sapendo che non si dice la stessa cosa, si possa dire quasi la stessa cosa? A questo punto ciò che fa problema non è più tanto l'idea della stessa cosa, né quella della stessa cosa, bensì l'idea di quel quasi. Quanto deve essere elastico quel quasi?

(Eco 2003, 10)

Kiek šis *beveik* bus „lankstus“, priklausys nuo tam tikrų kriterijų ir taisyklių, dėl kurių vertėjas turės iš anksto susitarti. *Beveik* „lankstumas“ sietinas ir su literatūrinio teksto vertėjo atsakomybe bei gebėjimu išlikti ištikimam neišduodant originalo teksto.

VERTĖJO-DERYBININKO UŽDAVINYS

Mėginimą susitarti Eco pavadina derybomis. Štai kaip jis apibrėžia vertimo derybų procesą:

Norint pasakyti beveik tą patį dalyką, reikia įsitraukti į *derybas* (...). Derybų metu, siekiant ką nors gauti, reikia ko nors atsisakyti. Besiderančios pusės, deryboms pasibaigus, turi likti (...) patenkintos ir nepamiršti auksinės taisyklės, kad visko turėti neįmanoma.

Dire quasi la stessa cosa è un procedimento che si pone, all'insegna della negoziazione (...). La negoziazione essendo appunto un processo in base al quale, per ottenere qualcosa, si rinuncia a qualcosa d'altro – e alla fine le parti in gioco dovrebbero uscirne con un senso di (...) soddisfazione alla luce dell'aureo principio per cui non si può avere tutto.

(Eco 2003, 10, 18)

Išdėstęs derybų sampratą, mokslininkas gilinasi į tai, kas įsitraukia į vertimo žaidimą, su kuo ir kaip turi derėtis grožinio kūrinio vertėjas? Knygoje *Pasakyti beveik tą patį dalyką* autorius nurodo:

Vertėjas turi derėtis su Anapilin išėjusio autoriaus šmėkla, su įkyria originalo teksto esatimi, su dar neiškiu skaitytoju, kuriam jis verčia. O dar jis turi derėtis su leidėjais.

Il traduttore deve negoziare con il fantasma di un autore sovente scomparso, con la presenza invadente del testo fonte, con l'immagine ancora indeterminata del lettore per cui sta traducendo, e deve negoziare anche con l'editore.

(Eco 2003, 345)

Eco, išanalizavęs gausybę pavyzdžių iš grožinių tekstų vertimų ir smulkiai aptaręs visus vertimo derybų procesus, grožinio kūrinio vertėjui pateikia štai tokias gaires:

Vertėjas yra tarpininkas, bet jis turi būti ir geras derybininkas. Tekste dažnai slepiasi daug prasmių, tad vertėjas privalo jas išvelgti. Tačiau vertime jam ne visada pavyks perteikti visas prasmes. Nuolatos atkakliai derėdamasis su originalo tekstu, jis turės nuspręsti, kurias prasmes pasirinkti, o kurių atsisakyti (...). Taigi reikėtų atsisakyti kai kurių [prasmės] niuansų, nes jeigu juos visus stengsimės išaiškinti, rizikuosime pateikti tik žodyno apibrėžtis, svarbias tam tikrame kontekste, ir prarasime ritmą.

Il traduttore, che per definizione è un mediatore, deve essere anche un buon negoziatore. Un testo presenta spesso più livelli di senso ed è compito del traduttore riuscire a individuarli. Ma non sempre egli potrà renderli tutti nella sua traduzione: dovrà decidere quali privilegiare e a quali rinunciare, in uno sforzo costante di negoziazione con l'originale (...). Dunque bisogna rinunciare ad alcune delle proprietà perché a esplicitarle tutte si rischia di fornire una definizione da dizionario, perdendo il ritmo, e salvare solo quelle rilevanti per il contesto.

(Eco 2003, 83)

Čia Eco dar kartą kelia ištikimybės tekstui klausimą ir vertėjo pasirinkimo ką nors paaukoti problemą. Autorius priduria:

Reikėtų atsispirti pagundai ir nesistengti padėti tekstui beveik pakeičiant autorių (...) (Eco 2003, 108). (...) Jeigu vertime „pasakoma daugiau“ [nei originale], toks vertimas gali būti puikus kūrinys, bet prastas vertimas (*ibid.*, 110). (...) Jeigu verčiame blogai parašytą kūrinį, tegul jis toks ir lieka, kad skaitytojas, į kurio kalbą yra išverstas šis kūrinys, sužinotų, kaip autorius rašė (*ibid.*, 118).

Bisogna però resistere alla tentazione di aiutare troppo il testo, quasi sostituendosi all'autore (Eco 2003, 108). (...) *Una traduzione che arriva a „dire di più“ potrà essere un'opera eccellente in se stessa, ma non è una buona traduzione* (*ibid.*, 110). (...) *Se si traduce un'opera modesta mal scritta, che rimanga tale, e che il lettore di destinazione sappia che cosa aveva fatto l'autore* (*ibid.*, 118).

Taigi mokslininkas primena, jog vertėjas nėra teksto autorius ir negali pakeisti autoriaus ar priiimti atsakomybės dėl kūrinio kokybės. Vertėjas atsako už vertimo kokybę. Taip pat Eco atkreipia dėmesį į tai, jog verčiant grožinius kūrinius svarbų vaidmenį atlieka leidėjai. Jis pateikia tokį pavyzdį:

Leidėjas gali nurodyti, kad detektyve, išverstame iš rusų kalbos, personažų vardai būtų rašomi be diakritinių ženklų. Šitaip skaitytojas galės atpažinti ir lengviau įsiminti personažų vardus.

Un editore può arrivare a pretendere che nella traduzione di un romanzo poliziesco dal russo si eliminino i segni diacritici per traslitterare i nomi dei personaggi, onde permette ai lettori di individuarli e ricordarli più facilmente.

(Eco 2003, 18).

Aptardamas vertėjo ir leidėjų darybas, autorius pabrėžia, jog kartais vertėjui reikės nuolankiai susitaikyti su leidėjų primetamomis taisyklėmis.

Svarbu, kad Eco vertimo sampratoje vertėjo-derybininko uždavinys glaudžiai susijęs su verstinio teksto kokybe. Eco vertimo sampratoje galima išskirti tokius verstinio teksto kokybės kriterijus:

- Vertime turi būti kuo tiksliau perteikta tai, kas parašyta originale. Vertime turi būti pateikta ta pati informacija. Vertime neturi būti vertimo klaidų, vertimas negali prieštarauti originalui.
- Vertimas turi būti pabaigtas. Vertime negali būti praleistų vietų.
- Vertimas turėtų sukelti tokį patį poveikį kaip ir originalas⁵.

Tačiau, remdamasis originalo tekstų ir verstinių tekstų lyginamąją analize, Eco teigia, kad verstiniame tekste tokio paties poveikio pasiekti nepavyksta:

Jeigu [originalo teksto] poveikį įvardytume X_n , tai verstinio teksto poveikį galėtume apibrėžti kaip X_{n-1} .

(...) L'effetto da produrre fosse X_n , mentre il testo di destinazione produce al massimo l'effetto X_{n-1} .

(Eco 2003, 138).

Tad geriausiu atveju vertėjui pavyks pasakyti beveik tą patį dalyką.

VIETOJ IŠVADŲ

Apibendrinant Umberto Eco vertimo sampratą ir vertėjo kaip derybininko uždavinį, galima teigti, kad vertimas – tai beveik to paties dalyko pasakymas kita kalba. Norėdamas pasakyti beveik tą patį dalyką, vertėjas priverstas įsitraukti į derybas

⁵ Šią Eco idėją galima palyginti su skopos teorija, pl. žr. Morini M. 2007. La traduzione. Teorie. Strumenti. Pratiche. Milano: Sironi editore, 84–88.

RASA KLIOŠTORAITYTĖ

su autoriumi, tekstu, skaitytoju, leidėju. Bet derėdamasis, anot Eco, vertėjas turėtu nepamiršti, jog siekdamas ką nors gauti, privalo ko nors atsisakyti, ir prisiminti, jog visko turėti neįmanoma. Geras vertėjas suvokia savo darbo ribas: verstinis tekstas niekada nesutaps su originalu, geriausiu atveju vertėjui pavyks pasakyti beveik tą patį dalyką.

ŠALTINIAI

Eco U. 2004. *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*. Milano: Bompiani.

LITERATŪRA

Borges J. L. 1997. *Obras completas*. Buenos Aires: Emecé editores.

Carmignani I. 2008. *Gli autori invisibili*. Salento: Besa Editrice.

Mack G. 2005. Interpretazione e mediazione: alcune osservazioni terminologiche. *Interpretazione di trattativa. La mediazione linguistico-culturale nel contesto formativo e professionale* (a cura di Russo M., Mack G.). Milano: Hoepli, 3–17.

Paz O. 2002. Traduzione: letteratura e letterarietà. *Teorie contemporanea della traduzione* (a cura di Nergaard S.). Milano: Bompiani, 283–297.

THE TRANSLATOR'S TASK ACCORDING TO UMBERTO ECO TRANSLATION AS NEGOTIATION

RASA KLIOŠTORAITYTĖ

Summary

Umberto Eco's book *Dire quasi la stessa cosa (Saying almost the same thing)* was published in Italy in 2003. It is a collection of Umberto Eco's articles, essays, reflections on translation. The author presents his views on how to approach translation and says that it has to be done from the perspective of both the translator and the author that is being translated. Umberto Eco argues that every translation is first of all a form of interpretation. In his quest for answers to questions what is translation, what is a translator and what is the task of a translator, the author of the book concludes that translation means saying almost the same thing in the language of translation. To achieve this aim, i.e. to say almost the same thing, a translator has to enter into negotiations with the author, the text, the reader and the publisher. In these negotiations the translator should not forget that in order to get something one has to compromise and even step down, because it is impossible to have everything.